

Ekološke migracije

Milan Mesić
Filozofski fakultet, Zagreb

Sažetak

Autor *prvo odbacuje shvaćanje* po kome se o ljudskim migracijama može govoriti samo u »historijskom« razdoblju. Isto se tako ne slaže s označavanjem **ekoloških migracija** kao **podvrste primitivnih migracija**. Ukazuje, naime, da su se neki oblici ekoloških migracija zadržali do suvremenog vremena, te da se u neposrednoj budućnosti tek mogu očekivati nove masovne ekološke migracije.

Migracije se, po mišljenju autora, javljaju sa samim čovjekom (negdje na prijelazu u pleistocen), a njegov se prvobitni odnos s prirodom može karakterizirati »prisvajackim« (Clark) i tjera ga na stalno kretanje. S »neolitskom revolucijom« očituju se tendencije ka sesilnosti, a migracija se javlja kao nešto »nenormalno«, kao izraz prirodnih i društveno-kulturnih poremećaja. No, istovremeno se javlja i alternativni obrazac života — **nomadizam**, koji će se održati do naših dana. Arheološki i drugi nalazi sugeriraju da su migracije — i to ekološki inducirane — igrale određenu ulogu i u nastanku najstarijih civilizacija (Egipat, Sumer, Kina). S druge strane, civilizacije su mogle i propasti zbog ekološki iznuđenih migracija, kao što je slučaj s Mikenom. I »velika seoba naroda« potaknuta je globalnim zahlađenjem.

Narušavanje ravnoteže s okolinom kroz cijeli srednji vijek, a i danas u tzv. trećem svijetu, dovodi do gladi, a onda i masovnih migracija. Od industrijske revolucije čovjek je počeo kumulativno djelovati, ne samo na lokanu okolinu, nego i na globalnu klimu, stvarajući »stakleničke plinove«, odnosno »efekt staklenika«, koji bi uskoro mogao proizvesti milijune **ekoloških izbjeglica**. S podizanjem ekološke svijesti i većim uvidom javnosti u nekontrolirana zagađenja okoliša mogu se očekivati migracijski tokovi iz prostora veće zagađenosti u prostore manje zagađenosti.

Ključne riječi: ekološke izbjeglice, ekološke migracije, historijske migracije, kolonizacija, migracije, nomadizam, prahistorijske migracije, primitivne migracije

UVOD

U našoj raspravi ne možemo prihvatiti suženo poimanje migracija kao oblika populacijskog kretanja u kome su »sudionici dovoljno napredni u ekonomskoj kulturi, inteligenciji i geografskom znanju tako da su svjesni prave destinacije. Kretanje je planirano, svrhovito, i svjesno.« Izlazi da »migracije u cjelini spadaju unutar historijskog razdoblja« čovječanstva (Dictionary..., 1976:198-199).

Prvo, elementi svijesti, svrhovitosti i planiranja u ljudskim akcijama, a onda i selenjima, morali su se javiti s počecima kulture i, naročito, govora. Teško se može ustanoviti da s »historijskim razdobljem« (koje, osim toga, u raznim dijelovima svijeta ne počinje kronološki istodobno) kretanja ljudskih skupina postaju bitno različita od prapovijesnih, te da se otada mogu zvati migracijskim.

S druge strane, različita plemena koja su se međusobno potiskivala prema zapadu u »velikoj seobi naroda« nisu mogla imati jasnu predodžbu o svom konačnom odredištu, iako se radi o »historijskom kretanju«, zapravo kretanju iz prahistorijske u historijsku sferu. Ukoliko jedan od bitnih uvjeta iz definicije nije ispunjen, ne može

se govoriti o migracijama. No ova seoba završila je osvajanjem Rima, a osvajanja su jedan od tipova (historijskih) migracija izvedeni iz iste definicije. Kako onda nazvati još drevnije seobe, nakon kojih su nastale i najstarije civilizacije?

Ukratko, povijesno ograničenje i striktnost uvjeta iz navedene definicije koji, **konačno** određuju neko populacijsko kretanje kao **migracijsko**, držimo arbitrarnim i inkonzistentnim. Kako se može govoriti o prahistoriji čovjeka, a da se nemaju u vidu **prahistorijske migracije** čovjekovih predaka? Isto važi i za difuziju prvih kultura.

Geološki, arheološki i drugi znanstveni nalazi navode na zaključak da su **prvobitni** pokretački razlozi (pred)ljudskih migracija **ekološki**. Ne slažemo se, međutim, s Petersenom koji sve migracije izazvane ekološkim pritiskom označuje **primitivnim**. »Kako reakcija na pogoršanje u fizičkoj okolini može biti ili akcija popravljivanja stanja ili emigracija, ovisno o tehnologiji dostupnoj ljudima kojih se to tiče, postoji, ipak, tendencija povezanosti primitivne migracije u užem smislu s primitivnim narodima« (Petersen, 1966:55). Autor ulazi u kontradikciju s pojmom **primitivnosti** migracija kada dolazi do podvrste koju označava **bijegom sa zemlje**. Do nje dolazi kada postoji oštar jaz između proizvoda zemlje i broja ljudi koji o njoj ovisi. »To se može dogoditi ili iznenada, kao zbog suše ili napada parazita, ili zbog postojanog maltuzijanskog pritiska rastuće populacije na zemlju ili ograničeno područje i plodnost. Osobe inducirane da migriraju zbog takvog populacijskog pritiska mogu tražiti drugo poljoprivredno područje, ali u modernoj eri uobičajena destinacija bio je grad...« (Petersen, 1966:57). Ne radi se, dakle, više o »primitivnim skupinama« koje migriraju na primitivni način.

Osim toga, zbog sve očitijeg narušavanja ekološke ravnoteže u globalnim razmjerima i ozbiljnih predviđanja dramatičnih posljedica kumuliranih poremećaja u neposrednoj budućnosti, nije isključeno da će doći do masovne **ekološke migracije** koja se nikako više ne može označiti kao **primitivna**. O tome će biti riječi na kraju ovoga rada.

Ukoliko zamijenimo termin **primitivne** s terminom **ekološke**, možemo prihvatiti Petersenovu tipologiju njihovih osnovnih podvrsta kao uporabljivu analitičku shemu. Tako prethistorijske migracije primitivnih ljudi označuje – na tragu izvorno njemačkih kovanica – »lutanjem naroda« (*wandering of peoples*). »Pošto obično narodi kao cjeline migriraju, ne samo određene porodice ili skupine, i oni odlaze bez jasnog odredišta...« Analogne su nenamjeravana kretanja oceanima – **morska lutanja** – koja su se izgleda češće događala nego što se nekada mislilo, pa i na velike razdaljine. »Suvremene primitivne skupine (*contemporary primitives*) često se također kreću na način neposredno ovisan o niskoj razini njihove materijalne kulture. Sakupljači hrane ili lovci ne mogu se redovito uzdržavati s onim što je dostupno u blizini; oni moraju krstariti (*range*) diljem šireg područja, krećući se bilo nasumce ili naprijed nazad preko svog tradicionalnog teritorija. Takva se kretanja mogu nazvati **sakupljanjem**. Analogan tip migratornih kretanja ljudi koji posjeduju stoku naziva se **nomadizam**...« (Petersen, 1966:55-56).

Mi pod **ekološkim migracijama** mislimo ovdje na ona kretanja ljudskih skupina u prostoru inducirana za čovjeka neodgovarajućim promjenama u fizičkoj okolini i narušavanjem ravnoteže između neke ljudske zajednice i okoline.

PRAHISTORIJSKE MIGRACIJE

Čovjekov prepoznatljiviji predak se pojavio nagdje na prijelazu u pleistocensko geološko vrijeme, prije nekih dva i pol milijuna godina. Njegovo se »konačno formiranje« zbililo pod pritiskom velikih klimatskih promjena tijekom uzastopnih ledenih i međule-

denih doba. Postoje indikacije o svojevrsnom kontinuiranom ekosistemu u donjepleistocenskom razdoblju koji se prostorno protezao od Afrike do Sundskih otoka a unutar kojeg su se čovjekovi najbliži preci slobodno kretali zajedno s drugim primatima (Washburn, 1983). Upozoravamo, slijedeći Heršaka, da se o migraciji ovdje može govoriti samo u uvjetnom smislu teorijske konstrukcije. »Migracija« (ranog hominida) se nadaje u vidu arealne fluidnosti kojom se osigurava biološki transfer genetskog materijala iz jedne populacije u drugu, susjednu, uz slučajne fizičke pomake pojedinih čopora uslijed ekoloških promjena. U biti, vrsta bi se razlila po čitavu arealu sukladno njezinim reproduktivnim sposobnostima, uz stanovite poraste pojedinih čopora, a migracija bi zapravo značila sporo ekološko konfiguriranje samog areala (Heršak, str. 3).¹

S pojavom *homo erectusa* u donjem paleolitiku može se možda govoriti već o prahistorijskoj migraciji, koja se počinje razlikovati od izvorne »arealne fluidnosti« po uključivanju elemenata svijesti i čovjekove intervencije u prirodu (izrada oruđa i kontrola nad vatrom). To je omogućilo proširenje ove vrste dalje u sjevernija i hladnija područja. U vremenu srednjeg paleolitika pojavio se neandertalac koji je osvajao nova područja u razmjerno toplijim intervalima, prodirući i daleko na sjever. Neki su istraživači zaključili da su skupine ove (pod)vrste *homo sapiensa* zalazile do ruba nekadašnje tundre tek u ljetnoj sezoni, da bi se zatim vraćali na jug (Fiedel, 1988:28).

U svom kretanju prostorom, u potrazi za hranom i pogodnijim podnebljima, (pra)ljudske skupine nailazile su na druge slične ili pak različite skupine, jer razvitak pojedinih grana ljudskog stabla, začelih na različitim mjestima, nije tekao sinkrono. Stoga je u prapovijesnom, kao i u povijesnom vremenu migracijama dolazilo do susreta različitih kultura, što je za jedne moglo biti pogubno, a za druge poticajno. Do takvog susretanja došlo je, čini se, u trećoj fazi wrumske glacijacije, među inim zbog promjene klime koja je djelovala na migratorne tokove životinja koje je čovjek lovio. »Možemo pretpostaviti da su, kada je poslije prolaznog ublažavanja, klima nanovo postala hladna i suha, paleontropi, koji su živjeli u našim krajevima, vidjeli kako pristižu velika krda irvasa i lovci razvijenog ljudskog tipa koji su išli za njima« (Lerua Guran, 1987:94).

Etnološke usporedbe poslužile su rekonstrukciji osnovnog migracijskog obrasca paleolitika. Tako su P. Bahn i D. Sturdy izračunali da su lovci u gornjepaleolitsko vrijeme u jugozapadnoj Francuskoj i južnoj Njemačkoj migrirali godišnje čak od 300 do 600 kilometara, prateći kretanja sobova.² U relativno bogatoj, a rijetko naseljenoj, pleistocenskoj Euroaziji bilo je dovoljno mjesta i uvjeta za podizanje stalno novih sezonskih lovačkih »baza«, pa se lovačke družine nisu morale vraćati u ranija logorišta, kao što se, na primjer, suvremeni Eskimi skupljaju uvijek u ista zimska naselja nakon sezone ljetnih putovanja. Za lovačkim družinama kretali su se i ostali članovi zajednice, koja nije imala stalnih nastambi. Radilo se, dakle, o integralnim migracijama cijelih zajednica.

Paleolitski lovci i sakupljači imali su navlastit odnos prema okolini a koji je Clark nazvao »grabežljivim« (*predatory*) i u kojem je čovjek morao imati vrlo veliko područje da bi se uzdržavao (Clark, 1978:19; 39). Prodor čovjeka na sjever, a zatim u Ameriku, teško se može objasniti osim postupnim lovačkim migracijama. Tako S. Fiedel razloge

1 Ovaj je rad uvelike olakšan nesebičnom pomoći kolege mr. Emila Heršaka, koji mi je stavio na raspolaganje dobar dio teksta njegove nedovršene doktorske disertacije, jedne akribične antropološke sinteze o interakcijama ljudskih migracija i kulture, od prethistorije do moderne. Napominjem da je paginacija doktorske disertacije koju ovdje navodim moja i stoga privremena.

2 Drugi su mišljenja da su ljudi u to vrijeme bili vezani za užu teritoriju, a da je strategija lova počivala na presretanju životinja u njihovim sezonskim migracijama na svom teritoriju (Champion i sur., 1984:66).

tome selenju vidi u porastu stanovništva, odnosno povećanim pritiscima na lovačke životne izvore. Po njegovu računu tadašnji je lovac trebao oko 2.5 km² relativno bogatog pleistocenskog okoliša da ne bi prešao prag ravnoteže s prirodom. Svaki porast stanovništva na nekom području ili dolazak druge skupine mogao je dovesti do narušavanja ravnoteže između prirodnih mogućnosti i čovjekovih potreba. Migracija viška stanovništva bila je »prirodni« izlaz u borbi za opstanak. Takva bi migracija postupno tekla, slijedeći najpogodnije prirodne putove, dok ne bi stigla do prirodnih granica neke ekološke zone. Tu bi se zaustavila na dulje vrijeme koje je potrebno za kulturnu adaptaciju kao pretpostavku »eksplozivnog naleta« u nova područja. Izum krojene odjeće, primjerice, omogućio je, kako vjeruje S. Fiedel, gornjepaleolitskom čovjeku da nastani najhladnije krajeve Euroazije (Fiedel, 1988:31–33; 44). Oni koji se nisu uspjeli prilagoditi surovoj klimi ili su nestajali ili su, u povoljnijem slučaju, uspjeli naći umjerenije podneblje. Indikativno je u tom smislu da su prvi doseljenici na sjevernoamerički kontinent nastavili put juga, prepustivši hladne sjeverne krajeve idućim migrantskim skupinama (Clark i Piggott, 1985:92–93).

Mogli bismo zaključiti da je, na neki način, sama ljudska vrsta nastajala u migracijama. U geološki kratkom vremenu (kasne wrumske glacijacije), suvremeni tip čovjeka – *homo sapiens sapiens* – zamijenio je svog prethodnika (neandertalca) u Europi i naselio tri dotad nenaseljena kontinenta.³

Ovdje treba imati u vidu i Childeovu misao da se ljudska bića od najstarijih vremena prilagođavaju, ne stvarnim prirodnim sredinama, nego njihovim idejama o tim sredinama. »Zbog toga, arheolozi moraju znati nešto o socijalnim strukturama i vjerovanjima prethistorijskih društava prije nego što se mogu nadati razumijevanju okolina kojima su se ova društva prilagođavala« (Trigger, 1980:137). Ipak, vjerojatno su potraga za hranom u kratkim vremenskim odsječcima i klimatske promjene u dugim bili glavni poticaji prvobitnim ekološkim migracijama. U razmjerno brzom i ekstenzivnom naseljavanju Australije, Amerike i arktičkih područja, Clark nalazi djelovanje nekog biološkog poriva k upoznavanju okoline, sličnog nagonima za hranom i reprodukcijom vrste (Clark i Piggott, 1985:94; 97).⁴

Naseljavanje Australije vjerojatno je završna etapa globalne ekspanzije ljudske vrste započete u ranoj fazi njezina formiranja negdje u Prednjoj Aziji ili sjeverozapadnoj Africi, prije nego što su se negridi i europeidi razdvojili (Heršak, str. 18). Moguće je da je skupina koja je prešla na novogvinejsko–australijsko kopno bila malobrojna, ali svakako izuzetno hrabra i poduzetna družina. Uzevši kao osnovu današnju demografsku dinamiku australijskih urođenika, J. Brisell je izračunao da bi jedna inicijalna grupa od samo dvadeset i pet ljudi narasla na 300000, tj. do veličine indigenog stanovništva Australije na početku europske kolonizacije, u nešto više od 2000 godina (Clark, 1978:457).⁵

S nastankom kulture počinje čovjekova intervencija u prirodu, koja će mu omogućiti intenzivnije korišćenje njezinih izvora, ali i dugoročno voditi u sve dinamičnije

3 U to je vrijeme na većem dijelu sjeverne polutke klima bila vrlo hladna stvarajući proširene glečere i vezujući veliku količinu vode u ledu. Razina mora radi toga je pala otvarajući suhozemne prolaze između Sibira i Aljaske. Australija je spojena s Novom Gvinejom i Tasmanijom, te ostala odvojena od azijsko-sundskog kopna samo dubokim kanalima.

4 To je upravo suprotno stajalište od nekih autora, kao što je Fairchild, koji imaju u vidu samo »historijske migracije« i vjeruju da je čovjek po prirodi sedentaran. Petersen je našao jednostavno fizikalno rješenje ovog svojevrsnog skolastičkog pitanja rekavši da socijalne skupine u mirovanju ili u pokretu tendiraju ostati u istom stanju, sve dok nisu prisiljene na promjenu (Petersen, 1966:52).

5 Noviji antropološki nalazi upućuju, međutim, da je Australija bila naseljena barem dvaput, i to od dva različita tipa ljudi.

interakcije i sve teže održavanje ravnoteže s okolinom. Heršak je s pravom upozorio na isprepletenost prirodnih i kulturnih činilaca migracija još u paleolitiku. »Na iznimnu migraciju utjecale su poremećene seobe životinja koje je čovjek lovio, niz klimatskih fluktuacija, novi rasporedi mora, kopna i zaleđenih površina, a ujedno i postupni razvoj kulture – upotreba vatre, usavršavanje oruđa, veće lovačko-sabiračko znanje, izrada (krojene) odjeće i stjecanje pomorske vještine. Bio je to dijalektički proces u kome je čovjek mijenjao podneblja, a nova podneblja njega« (Heršak, str. 25).

SESILNOST I NOMADIZAM

Negdje između sedmog i petog milenija p.n.e. zbiva se »neolitska revolucija« (Childe).⁶ S poljodjelstvom dolazi do tendencije ka **sesilnosti**, a migracija se javlja kao nešto »nenormalno«, kao izraz prirodnih i društvenokulturnih poremećaja. Razvitkom poljoprivrede čovjekova interakcija s prirodom postaje tehnološki posredovana **proizvodnjom**. Ekološki razlozi migracija dolaze, stoga, postupno u drugi plan. Tako se glad i višak stanovništva ne pokazuju više kao ekološki nego prije kao **ekonomski** pritisci nedovoljne proizvodnje. No čovjek je upravo svojom proizvodnjom često narušavao ravnotežu s prirodom – što ga je tjeralo u migracija koje nose ekološka obilježja. Kad se, primjerice, zemljoradnja u prvoj polovici II tisućljeća p.n.e. proširila prema područjima Europe (Podunavska kultura), čija tla nisu mogla izdržati stalnu obradu, to je (možda uz klimatske promjene) pospješilo stvaranje kiselih pustopoljina na prostoru današnje Češkoslovačke do Danske i Britanije. Rezultat je bila povratna migracija prema plodnijim krajevima Europe (Champion i sur., 1984:205-207), gdje je opet stvarana prevelika koncentracija stanovništva i time nova napetost.

Alternativni model života sjedilačkim poljoprivrednim zajednicama u neolitiku je **nomadizam**. Postoje različita mišljenja o vremenu i uvjetima nastanka nomadizma, no u općem okviru nomadizam je slijedio tek po razvitku rudimentarne zemljoradnje (Toynbee, 1987:167). Po nekim nalazima pastoralizam se u istočnoj Africi pojavio prije nekih šest ili pet tisuća godina, u vrijeme klimatske fluktuacije (Stiles, 1981:376). Nomadskim životom živjela su i brojna plemena Skita po svjedočenju Herodota koji je posjetio skitsku zemlju do srednjeg Dnjepra. U skitskom razdoblju veliki prostor euroazijske stepe poprimio je specifičnu sociohistorijsku ulogu, koju će zadržati do srednjeg vijeka n.e. Dovoljno je bilo da tenzija izbije na bilo kojoj točki, da bi poremetila međusobnu »ravnotežu susjednih nomadskih zajednica i pokrenula široke seobe naroda« (Clark, 1978:195). Živjeli su u kolima, kao i kasniji Mongoli i Tatari.

Nomadске skupine teže kretanju u ograničenom prostoru koji slijedi prirodne cikluse,⁷ no poremećaji u okolini (kao i ratovi) mogu dovesti i do migracija na velike daljine. Međutim, i pojedine zemljoradničke zajednice, zbog klimatskih promjena ili ekološki neodrživog rasta stanovništva, bit će prisiljene na migracije.

Klimatske promjene ostaju, međutim i dalje očiti neposredni ekološki činioci migracija. Tako desikacija pogađa Saharu zadnjih 5000 godina. Nekada je to bila savana s jezerima i potocima i bogatom vegetacijom. Taj je proces pokrenuo daleko-

6 Pleistocen završava između 10.000 i 8.000 p.n.e. Klima je postala slična današnjoj. Glečeri su se otopili i razina mora podigla. Šume su pokrile velik dio tundre i stepe. Mnogi su veliki sisavci iščezli ili se, poput soba, povukli na sjever.

7 Eskimi, patagonski Indijanci i australski urođenici, svojim načinom života potvrđuju do danas veliku sezonsku mobilnost lovačkih, odnosno lovačko-sabiračkih naroda, mada se to odvija u dobro poznatim geografskim prostorima.

sežne migracije prema jugu preko suptropskih područja do unutrašnjih džungli. Te su migracije dovele do cjepljanja ranijih etnolingvističkih formacija i odsjecanja veza između afričkog stanovništva i sredozemnih i prednjoazijskih kultura. Znatno kasnije, na prijelazu iz drugog u prvi milenij p.n.e., euroazijska stepa (ponovo) je zahvaćena sušama koje su tjerale stočarske skupine na seobe. Velike i dugotrajne indoiranske migracije mogu se, isto tako, barem djelomično, objasniti dalekosežnim klimatskim promjenama na tim prostorima.

MIGRACIJE I NASTANAK CIVILIZACIJA

Arheološki i drugi nalazi sugeriraju da su migracije, od kojih su neke ponajprije ekološki inducirane, igrale stanovitu ulogu i u nastanku najstarijih civilizacija.⁸ Civilizacije Sumera, Egipta i Kine, pokazuju ubrzanje svog razvitka u razdoblju (i)migracija. To ne znači da su doseljenici jednostavno »unijeli« inovacije, ali su svakako pospješili preoblikovanje konzervativnih struktura i sazrijevanje endemskih niklih začetaka civilizacije, unoseći novu napetost i dinamiku. Naravno bilo je slučajeva da su doseljenici prenijeli neka tehnička i druga dostignuća stečena u prirodnim i društvenim sredinama iz kojih su došli. Childe je isticao da je kulturna difuzija obično povezana barem s nekom seobom ljudi (Childe, 1950:1). S druge strane, provale »barbara« na civilizirana područja dovodila su do kulturnog regressa (na primjer, na dijelu Prednje Azije za vrijeme indokineskih seoba; Heršak, str. 145-146).

Izgleda da su Egipat i Sumer nastanjeni razmjerno kasno u prehistoriji (vjerojatno zbog nepristupačnosti doline Nila i južne Mezopotamije), a i tada zahvaljujući postupnom nestajanju oborina na dijelu sjeverne Afrike i Prednje Azije. To je bio ekološki potisni činilac seobe tih ljudi prema vlažnijim (nenaseljenim) područjima oko Nila, Eufrata i Tigrisa. Childe je čak zamišljao da su postglacijalni ljudi, sjećom drveća i žbunja uz gornje tokove Eufrata i Tigrisa, ubrzali eroziju tla i tako pospješili gomilanje riječnih nanosa na jugu, radi kojih je sumerska zemlja »izronila iz Perzijskog zaljeva« (Childe, 1950:97). Toynbee tvrdi da su Kretu naselili ljudi iz sušom ugroženih afroazijskih zemalja (Toynbee, 1987:75-76). Sačuvana je predaja i o migracijama predaka Azteka, prema kojoj su oni, zbog suše ili prenapučenosti, morali napustiti svoj matični grad Azthan. Dugo su se potepali po putu tražeći slobodnu zemlju dok nisu stigli do priobalnih otoka na jezeru Texacoco.

S druge strane civilizacije su mogle i propasti zbog ekoloških pritisaka ili neravnoteže s okolinom, da ne spominjemo prirodne katastrofe, kao što su zemljotresi, vulkani i poplave, što je sve tjeralo ljude (preživjele) na selenja. Legenda o potonuloj Atlantidi još čeka svoje objašnjenje! Izostanak kiša iza planina zapadne Grčke, za možda cijelo stoljeće, počevši od oko 1200. p.n.e. prisililo je Mikenjane da napuste svoje gradove, i tako je nestala ta visoka civilizacija. Znatno kasnije globalno zahlađenje, koje je

8 Toynbee razlikuje civilizacije od primitivnih društava po smjeru tzv. mimeze (oponašanja). U primitivnim društvima mimeza slijedi starije generacije, pretke, pa su takva društva statična i podređena običajima. Nasuprot tome, civilizirana društva okrenuta su stvaralačkim ličnostima, što im daje dinamičnost. Prijelaz iz jednog stanja u drugo može izazvati jedino neki poticaj ili motiv koji dolazi izvana. Tada »kreativne manjine«, odgovarajući na »izazove«, preuzimaju vodstvo u društvu. U civilizacijama »prve generacije« ti su »izazovi« ponajprije »fizički«. Desifikacija afroazijske stepe tako je prisilila pretke drevnih Egipćana da migriraju u dolinu Nila, gdje su, prilagođujući se novoj sredini, stvorili civilizaciju (Toynbee, 1987:49; 62-63; 70-73).

Ove Toynbeejeve teze doživjele su kritiku glede statičnosti predcivilizacijskih društava i preuveličavanja uloge »kreativnih manjina«, ali po našem sudu nisu bez osnove.

donijelo hladne vjetrove u Središnju Aziju, jedan je od uzroka lančanog pokretanja stočarskih naroda, koji su potiskujući jedni druge prema zapadu preplavili Rimsko carstvo i doveli do njegova pada (Burke, dio I).

KOLONIZACIJA

Iscrpljenost zemlje, njezino neracionalno korištenje, odnosno pretjerani rast ljudskih zajednica u neskladu s mogućnostima okoline, rano je dovelo do pokreta kolonizacije kao jednog tipa ekoloških migracija. U neolitiku kolonizacija se javlja kao oblik integralne migracija zajednica koje su prethodno postale sedentarne. U antičkom svijetu u kolonizaciju uglavnom odlazi višak stanovništva. Još u srednjem i kasnom brončanom dobu, Minojci, mikenski Grci i drugi narodi istočnog Sredozemlja razvili su pomorski oblik kolonizacije. Platon je u svojim »Zakonima« kao osnovni razlog kolonizacijskog pokreta vidio u »tjeskobi zemlje« (stenohoria ges) ili u »nekoj inoj nevolji«, što se danas tumači u smislu demografskog pritiska. Ovaj je mogao biti otežan povremenim prirodnim nedaćama. Tako je, prema Herodotu, sedmogodišnja suša bila razlog za iseljenje Terana u Kirenaiku.

NARUŠAVANJE RAVNOTEŽE S PRIRODOM I MIGRACIJE

Razvitkom tehnologije, naročito od otkrića metalurgije, čovjekova intervencija u prirodu često nije vodila računa o zakonima ravnoteže užih ili širih ekosistema, uzrokujući (ireverzibilnu) devastaciju okoline, a time i selenje ljudi. Jedan od vjerojatno prvih ekoloških pisaca, Amerikanac G. P. Marsh opisuje (1864) deteriaciju koja je pogodila prirodna bogatstva teritorija nekadašnjeg Rimskog carstva, uglavnom zbog dugoročnog ekološki neracionalnog korištenja zemlje, a djelomično zbog klimatskih promjena. (Population and Development Review: 191–195).

Do neravnoteže čovjeka i njegove okoline, koja dovodi do gladi i migracija, češće će dolaziti u suvremeno doba. Mnoge su stare kulture zapravo stekle ekološku svijest i vodile računa o ravnoteži s okolinom. U pretkolonijalno doba neka su područja, u kojima danas hara glad, usprkos povremenim oskudicama, davala dovoljno hrane za svoje stanovništvo. »Dokazano je, na primjer, da Maje prije dolaska španjolskih konkvistadora nisu imali problema s prehranom. Jeli su kukuruz, grah, voće, povrće i divljač. Krčili su zemljište, obrađivali ga kratko vrijeme i ponovo napuštali prašumu, – i tako održavali ekološku ravnotežu i plodnost tla« (Roca, 1987:59–60). Slično su i stari Germani u Galiji, koji su živjeli polunomadskim načinom života, svake godine mijenjali njive. Širenje Germana Hops je, u tom kontekstu, zamišljao kao »polagana putovanja u etapama, s kraćim ili dužim mirovanjima i zadržavanjima na jednom mjestu« (Kulischer, 1957:20).

Razvijani su i posebni obrasci ponašanja usmjereni na održavanje veličine populacije u skladu s životnim izvorima koji se mogu osigurati u okolini. Antropolog R. Firth našao je tragove ekološke svijesti među ljudima pacifičkog otoka Tihopia, posebice među uglednim starijim ljudima i poglavicama. Održavanje stabilne razine populacije u prošlosti je uključivalo ratove i istjerivanje manje poželjnih ljudi. U novije vrijeme, u teška vremena, skupine mladih ljudi otisnuli bi se na more u svojim malim kanuima, što je praktički put u samoubojstvo, s malim izgledima da se stigne do nekog drugog otoka, od kojih je najbliži na 60 milja udaljenosti. Noviji primjer tiče se Irske nakon »krumpirove gladi« (1845–47); mlađi sinovi koji nisu imali izgleda na nasljed-

stvo otada su morali u emigraciju, što je bila novina u dotadašnjim odnosima nasljeđivanja (Goldthorpe, 1975:20-21).

Masovna glad, a u nekom smislu i epidemije, kroz cijeli srednji vijek, barem su dijelom (uz druge činioce) izraz narušavanja ravnoteže u okolini, koja više nije samo prirodna nego i socijalno ustanovljena.⁹ Oni su pokretali ljude (preživjele) na bijeg sa zemlje, ali i iz gradova, te uvjetovali naknadno naseljavanje ispražnjenih područja.

Još početkom visokog srednjeg vijeka postojala je slobodna zemlja u Europi kao **privlačni faktor migracija**. U Francusku, Flandriju, Brabant, pa čak i u sjevernu Englesku, dolaze doseljenici u većim skupinama od 1200 do 1350, privodeći zemlju na obradu krčenjem.

Glad i prenapučenost (relativna) ponovo su danas snažni činioci migracija u vidu izbjeglištva. Na njih se sada ponajprije gleda kao na **ekonomske probleme razvitka** (nejednakog), odnosno i pripadajuće im **ekonomske migracije**. Ipak, sve dramatičnije raste svijest da se dublji uzroci trebaju tražiti u poremećajima u okolini – kako u fizičkom, tako i socijalnom smislu pojma – koji induciraju eminentno **ekološke migracije**.

Opstanak preostalih pastoralnih zajednica u Africi i jugozapadnoj Aziji od sedamdesetih godina pod sve je većim znakom pitanja. Njihov je tradicionalni **nomadski način života** ugrožen prirodnim i društvenim promjenama. U zadnjih preko pola stoljeća stotine posebnih shema i planova formulirano je i inicirano samo u Africi da se »riješi« problem nomada. Jedni su smjerali mijenjanju okoline (kopanje bunara i sl.), drugi unapređenju stočnog fonda (veterinarska pomoć), treći promjenama u pastirskim obrascima života i četvrti osiguranju novih ekonomskih mogućnosti. Gotovo ništa od toga nije uspjelo. Zapravo sve su ove mehanički unešene promjene samo ubrzale i radikalizirale narušavanje ravnoteže između čovjeka i prirode, dovodeći do prekobrojnosti prvoga i devastacije druge (Goldschmidt 1981:104).

Pastirske zajednice susreću se s rastućim problemom degradacije i u krajnjoj instanciji desikacija svojih područja. D. Stiles tvrdi da se to događa zbog čovjekovih zahvaćanja u okolinu (povećanje populacije i stada domaćih životinja) koja nadilazi prirodni regenerativni kapacitet zemlje. Kada je klimatsko pogoršanje posebno nužno, kao što je bila suša u Sahelu (1968-1973), učinci – kako na ljude, tako i okolinu – mogu biti katastrofalni i ireverzibilni. Ovi su procesi u samo pola stoljeća doveli, na rubovima Sahare, do gubitka oko 650.000 km² zemlje koja je bila pogodna za ispašu i poljoprivredu. Na području Sudana pustinja je u 17 godina napredovala od 90 do 100 kilometara (Stiles, 1981:372).

Isti autor ukazuje na ograničenosti kako prirodnoznanstvene, tako i društvenoznanstvene pozicije problemu desikacije. Prema prvoj pastoralni sustavi su iracionalni, a za druge racionalni (dok se ne naruši njihovo normalno stanje). Nijedna pozicija ne uzima u obzir dugoročne klimatske promjene i s njima promjene obrazaca čovjekove interakcije s fizičkom okolinom. Je li slučajno – pita Stiles – da proces desikacija u Sahari upravo koincidira počecima nomadizma u tom području, kako upućuju arheološki nalazi? Naime, i prije u geološkoj povijesti Sahara je doživljavala klimatske fluktuacije, uključujući suše, ali se nije pretvorila u pustinju. Slično je u sjevernoj Keniji pastoralizam započeo za vrijeme osobito pogodnog razdoblja klimatske vlažnosti, dostupne površinske vode i vegetacije. Rast populacije se nastavio, dočim se klima

⁹ »Istina je, doduše, da izvorni okoliš predstavlja prirodnu sredinu i kao sistem odnosa i kao ravnotežu niza činilaca koji se međusobno kompenziraju... ali je upravo takva definicija ono što ne može zadovoljiti; jer – problem okoliša uključuje i sistem društvenih odnosa. To je ključna razlika između biološkog i humanističkog pristupa...« (Pavić, 1977:635).

pogoršavala. Konačno je dostignuta točka kada je okolina počela degradirati, kada razdoblja degradacije nisu dostizala razdoblja regeneracije. Utjecaj ljudi i njihove stoke u rubnom (marginalnom) okolišu postaje jednak ili veći nego klimatski faktor koji pogađa varijable ekosistema. Pod takvim uvjetima normalna mikrofluktuacija manje od prosječne kiše (suša) ima ozbiljne posljedice na ljudsku i životinjsku populaciju kao i na ubrzanje degradacije okoline (Stiles, 1981:371–378).

EKOLOŠKE MIGRACIJE U BUDUĆNOSTI

Negdje od 18. stoljeća čovjek je počeo djelovati ne samo na užu okolinu nego na klimu samu, posljedice koje se osjećaju danas i sve će se dramatičnije osjećati u neposrednoj budućnosti, među ostalim u vidu novih ekoloških migracija. Riječ je o »efektu staklenika«, koji nastaje proizvodnjom »stakleničkih plinova« (ponajprije ugljični i dušični dioksid), s jedne strane i, s druge, nestankom šuma i poremećajima u oceanima,¹⁰ njihovim glavnim prerađivačima.

Tragom najnovijih znanstvenih otkrića o »efektu staklenika« i njegovim temeljnim uzrocima J. Burke govori iz projektirane perspektive 2050. o zastrašujućim posljedicama koje bi do tada pogodile čovječanstvo. Krajem ovog stoljeća jake suše opustošit će SAD, Ukrajinu, Istočnu Europu. Problemi iz izbjegličkih logora Trećeg svijeta prenose se i na bogati Zapad. Do 2010. globalna temperatura porasla je za tri stupnja što je podiglo razinu mora za 30 centimetara i izazvalo još veće suše u Africi, uragane... Ubrzano raste globalni problem ekoloških izbjeglica (naše određenje!). Dva milijuna ljudi pokušalo je, bez uspjeha, prijeći vojno branjene granice sj. Sredozemlja, meksičko–američku granicu, iskrcati se na australsku plažu. Događa se i niz incidenata s nuklearnim centralama. Između 2010. i 2020. u industrijskim zemljama ljudi su se počeli iseljavati iz gradova i živjeti u malim zajednicama, s lokalnim energetsikim sistemima (potisno–privlačni ekološki činioci migracija!). U isto vrijeme nestajale su tisuće kilometara morskih nasipa u Australiji, Bangladešu i Indoneziji, mnogi otoci su potopljeni (a stanovništvo moralo iseliti). Do 2040. došlo je do posljednjeg značajnijeg klimatskog utjecaja staklenika. Razina mora viša je za 1 metar, progutavši jednu petinu zemljine površine. Poplave su potjerale 200 milijuna ljudi u Kini, 50 milijuna u Bangladešu (Burke, dio II).

U ovim predviđanjima Burke je pošao od optimističke pretpostavke da će do kraja stoljeća svijet konačno shvatiti da nadolazeće ekološke katastrofe dolaze neusporedivo brže nego u geološkoj povijesti zemlje, upravo zbog ljudskog djelovanja, te da će početi poduzimati dalekosežne mjere na suzbijanju emisija »stakleničkih plinova«. U tom bi slučaju do 2040. »efekti staklenika« dosegli vrhunac u svom kumulativnom djelovanju i počeli opadati. U protivnom buduće ekološke migracije mogle bi prethoditi velikom kraju svjetske civilizacije, a možda i čovjeka samog.

Ne treba, ipak, odbaciti ni mogućnost novog ledenog doba. Stručnjaci, naime, još nisu sigurni je li naše razdoblje od 10000 godina (holocen) novi geološki odsjek ili tek još jedno međuleđe u pleistocenu. U slučaju glacijacije, kao u vrijeme kasnog wurma glečeri bi upravo prekrili velike dijelove danas najrazvijenijih zemalja svijeta.

¹⁰ Oceani reguliraju količinu ugljik dioksida pomoću Golske struje. Ona se pokreće tako što isparavanje na sjeveru Atlantika čini vodu slanom, i zato tone. Kad ta voda ne bi tonula, cijeli bi se tok Golske struje zaustavio i temperatura bi pala, ledeni pokrivač prekrbio bi veliki dio svijeta, kao što je to bilo prije 10.000 godina, nakon što su u ocean istekle ogromne količine slane vode i učinile ju lakšom. Kad bi se, međutim, dogodilo suprotno i Atlantik postao slaniji, globalna temperatura bi mogla porasti, a tome vodi »efekt staklenika«.

Havarija atomske centrale u Černobilju dramatično je zaoštrila svijest svjetske javnosti o radioaktivnoj opasnosti koju je sa sobom donijela atomska tehnologija. Manje je poznato da su cijela naselja u zoni neposredne radijacije morala, na žalost sa zakašnjenjem, biti raseljena. No to je bio samo vrh ledene sante. Političke promjene donijele su i zapanjujuća »otkrića« o teškim, a mjestimično i ireverzibilnim zagađenjima cijelih područja u gotovo svim istočnoeuropskim zemljama. Vlasti (ne samo na Istoku) dugo su nastojale zataškivati nekontrolirano zagađivanje okoline, pa čak i očite posljedice na zdravlje lokalnoga stanovništva, jer se najčešće radilo o strogo čuvanim vojnim tajnama. S većom kontrolom javnosti i podizanjem ekološke svijesti mogu se očekivati sve snažnija ekološki motivirana migracijska kretanja, na manje i veće razdaljine, iz prostora relativno veće ekološke zagađenosti u prostore manje zagađenosti.

LITERATURA:

- Burke, J. **Nakon zatopljenja I-II**. TV-serija, Hrvatska televizija, 1991.
- Champion, T., Gamble, C., Shennan, S., Whittle, A. (1984). **Prehistoric Europe**. London: Academic Press.
- Childe, G. (1950). **Prehistoric Migrations in Europe**. Oslo: H. Aschehong.
- Childe, G. (1986). **What Happened in History**. Harmondsworth: Penguin.
- Clark, G., Piggott, S. (1985). **Prehistoric Societies**. Hermondsworth: Penguin.
- Clark, G. (1978). **World Prehistory – In New Perspective**. London: Cambridge University Press.
- Dictionary of Sociology and Related Sciences** (1976). Henry Pratt Fairchild and 100 Authorities. Totowa, N.J.: Littlefield, Adams and Co.
- Fiedel, S. (1988). **Prehistory of the Americas**. London: Cambridge University Press.
- George Perkins Marsh on Man's Impact on Environment (1988). **Population and Development Review**, 14(1).
- Goldschmidt (1981). The failure of pastoral economic development programs in Africa. U: **The Future of Pastoral Peoples, Preceedings of a conference held in Nairobi 1980**. Ottawa: International Development Research centre.
- Goldthorpe, J. E. (1975). **The Sociology of the Third World. Disparity and involment**. Cambridge: Cambridge University Press.
- Herodot (1988). **Istorija I-II**. Novi Sad: Matica srpska.
- Heršak, E. **Doktorska disertacija** (nedovršeni tekst).
- Kulischer, J. (1957). **Opća ekonomska povijest I-II**. Zagreb: Kultura.
- Lerua Guran, A. (1987). **Praistorijski lovci**. Beograd: Nolit.
- Pavić, R. (1977). Politički problemi zaštite ljudskog habitata, **Politička misao**, 14(4):635-649.
- Petersen, W. (1966). A General Typology of Migration. U: Jansen, C. /Ed./, **Reading in the sociology of migration**. Oxford: Pergamon Press.
- Roca, Z. (1987). **Demografsko-ekološki slom**. Zagreb: August Cesarec.
- Stiles, D. (1981). Relevance of the past in projections about pastoral peoples. U: **The Future of Pastoral Peoples, Preceedings of a conference held in Nairobi 1980**. Ottawa: International Development Research Centre.
- Toynbee, A. J. (1987). **Study of History I-II**. Oxford University Press.
- Trigger, B. G. (1980). **Gordon Childe, Revolutions in Archeology**. London: Thames and Hadon.
- Washburn, S. L. (1983). The Evolution Of Man. U: Fagan, B. M. /Ed./, **Prehistoric Times**. New York: W. H. Freeman and Company.

ECOLOGICAL MIGRATIONS

Milan Mesić

Faculty of Philosophy, Zagreb

Summary

The author first abandons the concept according to which the human migrations can only be considered in "historical" era. He does not agree with ecological migrations being marked as sub-species of primitive migrations, and points to the fact that certain forms of ecological migrations are still existing today; new mass ecological migrations are to be expected in the near future.

According to the author, migrations occur at the same time man had emerged (somewhere at the turn of the epoch to Pleistocene); his primary relationship with the nature can be characterized as "usurping" (Clark) and is forcing him to continuous moving. The "Neolithic Revolution" brings out sedentary tendencies, and migrations are appearing as something "abnormal", as an expression of natural, social and cultural disorder. Simultaneously, there appeared the alternative form of life — nomadic life, which has remained till our days. Archaeological and other findings are suggesting that migrations — the ones ecologically induced — did play certain role in the genesis of the most ancient civilizations (Egypt, Sumer, China). But the civilizations could also have declined for the ecologically forced migrations, as was the case with Mycenae. Even the "Great Migration of Peoples" was instigated by global cooling.

From the industrial revolution onwards man had started to cumulatively affect not only the local environment but the global climate as well, forming "greenhouse gases" and causing "greenhouse effect" to occur, which might soon result in millions and millions of ecological emigrants. Owing to raising of environmental consciousness and gradually ever greater public insight into uncontrolled environmental pollution, the migrational outflows from the zones of greater pollution to the zones of lesser pollution can be expected.

Key words: colonization, ecological emigrants, ecological migrations, historical migrations, migrations, nomadism, pre-historic migrations, primitive migrations

ÖKOLOGISCHE MIGRATIONEN

Milan Mesić

Philosophische Fakultät, Zagreb

Zusammenfassung

Zuerst lehnt der Autor diejenige Ansichten ab, nach welchen über die menschlichen Migrationen nur in der „historischen“ Zeitperiode gesprochen werden kann. Ebenso stimmt er mit der Auslegung ökologischer Migrationen als einem Untertyp primitiver Migrationen nicht überein, sondern weist darauf hin, dass sich manche ökologische Migrationsformen bis zu dem heutigen Tag erhalten haben und dass in unmittelbarer Zukunft neue Migrationen aus ökologischen Gründen zu erwarten sind.

Mit der „neolithischen Revolution“ kommen die Aufhaltungstendenzen zum Vorschein, so erscheint die Migration als etwas „nicht Normales“, als Ausdruck einer Natur- und gesellschaft-kultureller Zerrüttung. Gleichzeitig meldet sich aber eine andere Lebensform — das Nomadentum, das sich bis zu dem heutigen Tag erhalten hat. Archäologische und andere Forschungsergebnisse weisen darauf hin, dass die Migrationen, und zwar ökologisch induzierten, auch in der Entstehungszeit ältester Zivilisationen, wie die der ägyptischen, der sumerischen und der chinesischen gewisse Rolle gespielt haben. Andererseits konnten die Zivilisationen aus Grund der erpressten Migrationen sogar zugrunde gehen, wie es mit der Mykenäer Fall war.

Von der Industrierevolution an übt der Mensch eine kummulative Tätigkeit aus, nicht nur auf die Lokumgebung, sondern auch auf das gesamte Klima, indem er „Treibhäusergase“, bzw. „Treibhäusereffekte“ erzeugt, die sehr bald Millionen von ökologischen Flüchtlingen als Folge haben könnten. Durch das Ausbilden des ökologischen Bewusstseins und durch eine bessere Einsicht der Öffentlichkeit in die nichtkontrollierten Umweltverschmutzungen können Migrationen aus den mehr verunreinigten in die weniger verunreinigten Gebiete erwartet werden.

Grundausdrücke: historische Migrationen, Kolonisation, Migrationen, Nomadentum, ökologische Flüchtlinge, ökologische Migrationen, primitive Migrationen, urgeschichtliche Migrationen